

Bas van Stokkom. *Georges Sorel en de ontzuivering van de Verlichting.* Kerckebosch

Een paar jaar geleden werd in Frankrijk de publicatie aangekondigd van het verzamelde werk van Georges Sorel (1847-1922). Vijftien delen in totaal moesten het worden, waarvan er tot op heden niet een is verschenen, terwijl onduidelijkheid is ontstaan of de onderneming überhaupt nog doorgaat. Daardoor dreigt het merendeel van Sorels omvangrijke oeuvre ontoegankelijk te blijven. Sorel schreef namelijk bij voorkeur artikelen en de meeste daarvan zitten weggeborgen in vaak moeilijk te achterhalen tijdschriften.

Slechts een klein gedeelte van zijn productie werd gepubliceerd in boekvorm en een nog kleiner gedeelte daarvan heeft ooit iets wat op een publiek lijkt weten te bereiken. Om begrijpelijke redenen is de meeste aandacht altijd uitgegaan naar dat gedeelte, en wel in het bijzonder naar de *Réflexions sur la violence* uit 1908, die Sorel de even prikkelende als aanstootgevende reputatie hebben bezorgd een schaamteloze verheerlijker van het geweld te zijn.

Daar is het niet bij gebleven. Behalve de apologeet van het geweld zou Sorel ook een ideologische bron van zowel het fascisme als het bolsjewisme zijn geweest, hoewel Lenin hem een „notoir warhoofd" noemde en Mussolini hem ooit voor een „gepensioneerde boekenwurm" uitmaakte. Maar jaren later verklaarde diezelfde Mussolini, inmiddels van socialist geëvolueerd tot *Duce*, dat hij aan Sorel „alles" te danken had. Er is minder voor nodig om iemand interessant en intrigerend te maken.

Beide kwaliteiten zijn dan ook alleszins op Sorel van toepassing, maar het is de vraag of de reputatie waar ze op berusten terecht is. Bas van Stokkom, die in september promoveerde op een dissertatie over Sorel, vindt van niet en schrijft Sorels spectaculaire reputatie vooral toe aan een gebrekkige kennis van zaken. Wie Sorels denken vastknoopt aan fascisme of bolsjewisme, miskent naar zijn idee het antitotalitaire karakter ervan en heeft zich laten inpalmen door een hardnekkige mythe, die in ons land al eerder met kracht van argumenten werd bestreden door Jacques de Kadt.

Van Stokkom heeft zijn proefschrift aan De Kadt opgedragen. Een terechte hommage, aangezien veel van diens interpretatie - uit 1938 - overeind blijkt te zijn gebleven. Bovendien nemen beiden tegenover hun onderwerp een vergelijkbare houding in. Van Stokkom noemt zijn boek weliswaar een ideeënhistorische studie, maar de nadruk ligt bij hem minder op de historie dan op het heden; in het gedachtegoed van Sorel heeft hij gezocht naar wat „essentieel" en „duurzaam" is en om dat te vinden is hij onvermijdelijk bij hedendaagse preoccupaties te rade gegaan. Net als De Kadt meer dan vijftig jaar geleden probeert hij te achterhalen wat Sorel het nageslacht nog te zeggen kan hebben.

Sorel wordt meestal behandeld als een hoogst eigenzinnig representant van het socialisme. Een onorthodox marxist, revisionist en theoreticus van het revolutionaire syndicalisme, die omstreeks 1910 zijn vertrouwen in het proletariaat verloor en korte tijd zijn ziel verkocht aan de ultra-rechtse *Action Française*, om na de Eerste Wereldoorlog op afstand te sympathiseren met Mussolini's zwarthemden en met de Russische Revolutie.

Bij Van Stokkom komen we een heel andere Sorel tegen. De titel van zijn proefschrift, *Georges Sorel en de ontzuivering van de Verlichting*, geeft al aan waar hij de essentiële en duurzame betekenis van Sorel heeft gezocht: niet zozeer bij diens politieke voorkeuren als wel bij diens intellectuele kritiek op het rationalisme van de Verlichting.

De centrale plaats wordt niet ingenomen door de *Réflexions*, maar door twee andere boeken: *Les illusions du progrès* (1908) en *De l'utilité du pragmatisme* (1921), en door de talrijke artikelen die Sorel vóór die tijd schreef en waaraan hij volgens Van Stokkom naderhand weinig van belang heeft toegevoegd. Hij plaatst Sorel in wat Isaiah Berlin de *Counter-Enlightenment* heeft gedoopt, waartoe ook Vico en - zij 't enigszins *avant la lettre* - Pascal kunnen worden gerekend, allebei denkers die op Sorel een diepgaande invloed hebben uitgeoefend.

Van distantie tot de idealen van de Verlichting is ook nu sprake. Het geloof in de Vooruitgang en het vertrouwen in de wetenschap hebben in de loop van de twintigste eeuw de nodige averij opgelopen. Daarvan getuigen de protesten van onder anderen ecologen, holisten en postmoderne filosofen. In zijn helaas veel te beknopte nawoord („Sorel en het post-ideologische tijdperk”) geeft Van Stokkom echter de voorkeur aan de protesten van Sorel. Bij hem ontbrak ieder spoor van romantische wrok, hij maakte zich geen illusies over een harmonieuze natuur en in zijn pragmatische wetenschapsopvatting liet hij zich nooit verleiden tot een machteloos relativisme. Hij verwierp de Verlichting niet *en bloc*, hij trachtte haar alleen te „ontzuiveren” - door haar te ontdoen van de scientistische en utopische illusies die hij zag als het grootste gevaar dat de beschaving bedreigde.

Voor deze kritische Sorel heeft Van Stokkom alle waardering. In drie heldere, goed geschreven hoofdstukken worden Sorels wetenschapsopvatting, zijn bezwaren tegen de achttiende eeuwse *Lumières* en zijn sociologische kijk op het rechtsbewustzijn uiteengezet.

Daarbij verdient speciaal Sorels concept van een „nature artificielle” de aandacht. Wetenschappelijke kennis zou alleen betrekking hebben op een door de mens zelf gemaakte „kunstmatige” natuur; over wat Sorel de „nature naturelle” noemde was geen wetenschappelijke kennis mogelijk. Vandaar dat hij zozeer de nadruk legde op het belang van de technische en industriële ontwikkeling voor de wetenschap. Zonder het contact met de „werkplaats” dreigde de wetenschap zich te verliezen in wereldvreemde abstracties.

Met name was dat het geval in het sociale en historische denken, waar men sinds de achttiende eeuw ten onrechte de natuurwetenschappen tot voorbeeld had gekozen. In maatschappij en geschiedenis ontbrak echter een equivalent van de „nature artificielle” en daarom was hier, zo betoogde Sorel, een vergelijkbare vorm van wetenschappelijke kennis onmogelijk. Wie desondanks sociale of historische „natuurwetten” meende te kunnen formuleren, hield zichzelf voor de gek. Met dit inzicht ging Sorel de vooruitgangsfilosofen van de achttiende eeuw te lijf en bekritiseerde hij in de negentiende eeuw niet alleen het positivisme van Auguste Comte, maar ook het historisch materialisme waarmee de volgelingen van Karl Marx verleden, heden en toekomst in een onwrikbaar schema hadden ondergebracht.

Sorel verweet zijn tegenstanders een gemakzuchtig fatalisme, dat zo gevaarlijk was omdat het de noodzaak van inspanning en strijd ontkende. Tegenover het optimistische vertrouwen in de geschiedenis stelde Sorel een „klassiek" pessimisme, waarin de mens niets voor niets krijgt en alleen arbeid adelt. Vandaar zijn voortdurende bekommernis om de moraal, die onder de hoede van de verlichte bourgeoisie van de negentiende eeuw ernstig in verval was geraakt. Heil verwachtte Sorel eigenlijk alleen nog van het proletariaat, mits dat erin zou slagen zich de besmetting met burgerlijke zeden en gewoonten van het lijf te houden.

Volgens Jacques de Kadt vergiste Sorel zich door zijn vertrouwen in het proletariaat te stellen. Beter had hij zich kunnen richten op de „nieuwe middenklasse" der „gematigden" op wie De Kadt zelf zijn hoop had gevestigd. Wie weet was Sorel dan al aan het begin van de eeuw op het „cultuur-socialisme" gekomen, waarvoor De Kadt in *Het fascisme en de nieuwe vrijheid* (1939) zo'n intelligent pleidooi zou houden.

Een vergelijkbaar perspectief, in de vorm van een eigen uitgewerkte visie op cultuur, politiek en samenleving, ontbreekt bij Van Stokkom. Hij beperkt zich ertoe te wijzen op overeenkomsten tussen Sorels denkbeelden en die van latere denkers als Kuhn en Popper, en roemt in feite vooral Sorels ondogmatische en avontuurlijke criticisme, dat zich richtte op heilige huisjes waarvan er enkele nog altijd overeind staan. Met veel van Sorels overtuigingen, zoals zijn puriteinse moralisme en zijn blinde haat tegen de democratie, valt tegenwoordig echter niets meer te beginnen. En wat blijft er dan over? Kritische kanttekeningen bij de huidige consumptiemaatschappij en het blijkbaar ook in een „post-ideologisch" tijdperk onvermijdelijke optimisme.

Dat lijkt geen rijke oogst na zoveel inspanning. Toch heeft dit proefschrift als bijdrage aan de *Sorel-Forschung* zeker recht van bestaan. Van Stokkom richt de schijnwerper op een aantal belangwekkende aspecten die te vaak onderbelicht zijn gebleven: hij heeft een scherp oog voor de nuances van Sorels „pragmatisme" en gaat als een der eersten serieus in op de relatie tussen recht en klassenstrijd die Sorel met name in zijn reformistische periode heeft geanalyseerd. Ondertussen is er ook het nodige dat Van Stokkom onderbelicht laat of te gemakkelijk ter zijde schuift, zoals Sorels theorie der sociale mythen en zijn connectie met het fascisme, die niet automatisch verdwijnt doordat ze - zij 't niet in soreliaanse zin - tot „mythe" wordt bestempeld. Enig debat met de andersdenkenden was hier op zijn plaats geweest. Ook komt de historische context van Sorels denken er bij Van Stokkom (zoals hij overigens zelf toegeeft) een beetje bekaaid af.

Als algemene introductie schiet *Georges Sorel en de ont-nuchtering van de Verlichting* daarom tekort, maar gezien de - beperkte - opzet viel misschien niet anders te verwachten. Hopelijk houden we zo'n introductie nog tegoed. Want ook al valt het niet altijd mee Sorels ideeën bruikbaar te maken voor het heden, wie iets van het recente verleden wil begrijpen doet er beslist onverstandig aan niet bij hem aan te kloppen.

(*de Volkskrant*, 8-12-1990)